Wacław Szczepanik

Uniwersytet Jagielloński

Prasa tarnowska a problemy oświatowe przełomu XIX i XX w. Analiza zawartości źródeł na podstawie wybranych roczników opiniotwórczych tygodników „Unia” i „Pogoń”

Wstęp

Referat mój ma za zadanie przedstawić źródła prasowe, jakimi były wychodzące w Tarnowie na przełomie XIX i XX w. tygodniki „Pogoń” i „Unia”. Praca zawiera informacje o mieście Tarnowie, instytucjach oświatowych tam funkcjonujących i, przede wszystkim, o zawartości miejscowej prasy opiniotwórczej odnośnie oświaty i jej problemów. Do analizy, *de facto* głównie statystycznej, wykorzystałem cztery roczniki prasy miejscowej. Porównałem zagadnienia oświatowe poruszane na łamach „Unii” i „Pogoni” z zagadnieniami dotyczącymi kwestii wojskowych. Analiza treści artykułów prasowych pozwala wyodrębnić najważniejsze tematy oświatowe poruszane przez ww. periodyki i nakierowuje przyszłych badaczy na możliwości wykorzystania prasy jako źródła.

Opis systemu oświatowego w Monarchii Austro-Węgierskiej w okresie konstytucyjnym

Galicja, ciesząca się po 1868 r. dużą autonomią kulturalną w porównaniu z pozostałymi dzielnicami Polski, posiadała rozwinięty i sprawny system oświatowy. Tendencje oświatowe w tej prowincji zasadniczo nie odbiegały od tych w Monarchii Austro-Węgierskiej. Po przegranej bitwie pod Sadową, a w rezultacie całej wojnie z Prusami, w państwie nastąpiło zliberalizowanie stosunków, co przejawiało się m.in. oddaniem spraw tzw. kultury krajowej w ręce władz lokalnych. Ustawa szkolna z 14 maja 1869 r. wyjmowała szkoły spod

władzy kościelnej i oddawała je w ręce świeckich instytucji oświatowych¹. Dodatkowo państwo nakładało obowiązek nauki początkowej na dzieci między 6. a 14. rokiem życia². Po 1869 r. w szkołach galicyjskich nauka odbywała się w języku ojczystym. System oświatowy w Galicji składał się w ogólnym zarysie ze szkół na poziomie podstawowym, szkół średnich i szkół wyższych. Szkoły ludowe dzieliły się na szkoły ludowe pospolite³ i szkoły wydziałowe⁴. Po reformach z lat 1883 i 1895 szkoły ludowe podzielono na wiejskie i miejskie, zaś szkoły wydziałowe przekształcono, przy zachowaniu dawnej nazwy, w 4-letnie szkoły zawodowe dla młodzieży niechcącej kontynuować nauki na poziomie średnim⁵. Według założeń Rady Szkolnej Krajowej, szkoła powinna znajdować się w każdej gminie w Galicji. Realizacja tych zamierzeń nie zawsze przebiegała zgodnie z oczekiwaniami, a same szkoły rzadko były 6-klasowe i w zależności od warunków lokalowych i kadrowych liczyły od 1 do 6 klas.

Szkolnictwo średnie dzieliło się na gimnazja klasyczne, szkoły realne⁶ przygotowujące do nauki na politechnikach oraz szkoły zawodowe przyuczające do rzemiosła i handlu. Gimnazja klasyczne do 1849 r. były 6-letnie, zaś później 8-letnie. Stanowiły dominujący typ szkół w całej Monarchii Austro-Węgierskiej. Program tych szkół kładł nacisk na wykształcenie filologiczne w duchu znajomości języków i kultury antycznej. Po 1849 r., w ograniczonym stopniu, do programów nauczania w gimnazjach klasycznych dodano przedmioty matematyczne i przyrodnicze. Nauka w gimnazjach klasycznych przygotowywała uczniów do studiów uniwersyteckich. Szkoły realne były uznawane za prezentujące niższy poziom w galicyjskim systemie oświatowym. Przygotowywały uczniów do pracy w technice i inżynierii. Żeby umożliwić absolwentom szkół realnych dalsze kształcenie na poziomie wyższym, utworzono gimnazja realne. Szkoły zawodowe w Galicji dzieliły się na szkoły rolnicze, przemysłowe i handlowe, przygotowujące młodych ludzi do konkretnych form działalności zawodowej.

Według zestawień statystycznych, w 1873 r. w Galicji istniało 21 gimnazjów i 5 szkół realnych, do których uczęszczało w sumie około 5 tys. uczniów. W 1908 r. do 45 gimnazjów i 11 szkół realnych uczęszczało około 35 tys.

¹ Na szczeblu Galicji najwyższą instancją oświatową była Rada Szkolna Krajowa.

² W Galicji i biedniejszych krajach monarchii wiek ten obniżono do 12. roku życia. Wprowadzenie postanowień ustawy szkolnej w Galicji miało miejsce w 1873 r. po zatwierdzeniu jej przez Sejm Krajowy. Por.: A. Sypek, *Szkoła Podstawowa im. Mikołaja Kopernika (Zarys monograficzny)*, „Rocznik Tarnowski” 1994, Tarnów 1994, s. 105–142.

³ Realizowały program ogólnokształcący, przygotowując do dalszej nauki w gimnazjum.

⁴ Szkoły wydziałowe z poszerzonym programem nauczania przedmiotów zawodowych przygotowywały swych uczniów do nauki w szkołach realnych lub seminariach nauczycielskich.

⁵ Por.: A. Sypek, *Szkoła Podstawowa...*, s. 113–114.

⁶ Oprócz tego gimnazja realne z okrojonym programem filologicznym, a poszerzonym materiałem matematyczno-fizycznym.

uczniów. Dodatkowo w przededniu I wojny światowej w Galicji istniało 6 zawodowych szkół rolniczych, 9 szkół przemysłowych i 12 szkół handlowych.

Szkolnictwo wyższe reprezentowały dwa Uniwersytety: krakowski oraz lwowski. Dodatkowo we Lwowie powstała w 1877 r. Szkoła Politechniczna. W Dublanach, od 1901 r., istniała prestiżowa Akademia Rolnicza, będąca kontynuacją istniejącej poprzednio Szkoły Rolniczej. W 1901 r. w Krakowie zorganizowano Akademię Sztuk Pięknych. W 1914 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim studiowało około 3 tys. studentów, na Uniwersytecie Lwowskim około 5,5 tys., zaś w Szkole Politechnicznej 1,835 tys. studentów.

Oprócz szkolnictwa państwowego w Galicji istniały szkoły pozostające w rękach prywatnych, posiadające jednak koncesję państwową. Szkoły te pozostawały głównie w rękach zakonów lub fundacji oświatowych⁷.

Rys historyczny miasta Tarnowa i jego znaczenie w XIX w.

Tarnów w okresie zaborów pretendował, przynajmniej w aspiracjach i opiniach jego mieszkańców, do roli trzeciego miasta w Galicji. Do 1846 r., momentu włączenia do Austrii Krakowa wraz z okręgiem, aspiracje te miały potwierdzenie w rzeczywistości. Z racji położenia na szlakach komunikacyjnych oraz w miarę wysokiego stopnia rozwoju cywilizacyjnego miasta już na początku okresu zaborów Austriacy ulokowali tutaj m.in. Collegium Nobilium dla zachodniej części Galicji oraz siedzibę nowo utworzonej diecezji rzymskokatolickiej. W okresie autonomii galicyjskiej znaczenie Tarnowa nieco zmalało. Prężnie rozwijający się Kraków spowodował odpływ instytucji rządowych i samorządowych do tej nieoficjalnej stolicy Galicji Zachodniej.

Ryc. 1. Widok ogólny Tarnowa ok. 1915 r.

⁷ R. Wroczyński, *Dzieje oświaty polskiej*, t. 2, Warszawa 1996, s. 184–203.

W czasach autonomii w Tarnowie funkcjonowało starostwo, sądy kilku instancji, kilkanaście większych lub mniejszych fabryk, kilka szkół na poziomie średnim oraz kilkanaście instytucji i stowarzyszeń kulturalnych. Tarnów przed I wojną światową był jednym z trzech miast Galicji (obok stołecznych Lwowa i Krakowa), w których funkcjonował tramwaj elektryczny⁸.

O pewnym stopniu ważności miasta w czasach austriackich może świadczyć fakt, że w czasie wydarzeń zwanych „rabacją galicyjską” to Tarnów był centrum reakcji władz zaborczych na polskie wystąpienia niepodległościowe.

Liczba mieszkańców miasta oraz uczniów w porównaniu z liczebnością załogi wojskowej

Według pierwszego miarodajnego powszechnego spisu ludności z 1880 r. Tarnów liczył wówczas 24 627 mieszkańców. Z tej liczby 1150, czyli 4,67%, stanowili żołnierze. W dwa lata później spis szkół, znajdujący się w kalendarzu *Tarnowianin*, podawał liczbę 3279 uczniów, co stanowiło w porównaniu do danych z 1880 r. 13,31% mieszkańców. W 1900 r. w mieście było 31 691 mieszkańców, z czego 2426 żołnierzy (7,66%) oraz 4961 młodzieży szkolnej (15,65%). W 1910 r. według spisu powszechnego Tarnów liczył 36 731 mieszkańców, z czego 1791, czyli 4,88%, stanowili żołnierze. Uczniów w tym samym roku było przynajmniej⁹ 4361, co stanowiłoby 11,87% wszystkich mieszkańców¹⁰.

Szkoły w Tarnowie

W roku 1882 w Tarnowie funkcjonowały dwie szkoły średnie: gimnazjum – liczące ponad 600 uczniów nauczanych przez 24 nauczycieli, oraz męskie seminarium nauczycielskie, do którego na kursy uczęszczało 126 uczniów i kandydatów kształconych przez 12 nauczycieli. Przy seminarium nauczycielskim funkcjonowała szkoła ćwiczeń, do której uczęszczało 168 uczniów. Dodatkowo w mieście działały dwie szkoły wydziałowe: męska¹¹ oraz żeńska¹²,

⁸ J. Leniek, F. Herzig, F. Leśniak, *Dzieje miasta Tarnowa*, Tarnów 1911; Z. Fras, *Galicja*, Wrocław 2004.

⁹ Spisy w prasie nie zawierają danych ze wszystkich szkół.

¹⁰ Dane za: M. Baczkowski, *Pod czarno-żółtymi sztandarami. Galicja i jej mieszkańcy wobec austro-węgierskich struktur militarnych 1868–1914*, Kraków 2003, s. 433–438; „*Tarnowianin*” *Kalendarz na rok 1882*, Tarnów 1882; „*Pogoń*” 1900, nr 69; „*Pogoń*” 1910, nr 38.

¹¹ Przy ul. Kopernika, licząca 14 nauczycieli i 605 uczniów.

¹² W domach koło katedry, licząca 950 uczennic, którymi opiekowały się 22 nauczycielki.

trzy szkoły pospolite¹³. Ponadto w mieście istniała szkoła przemysłowo-handlowa¹⁴ oraz szkoła sadowniczo-ogrodnicza, w której do zawodu przygotowywało się 12 uczniów¹⁵.

Ryc. 2. Tarnów. C.K. I Gimnazjum ok. 1910 r.

W 1912 r. funkcjonowały w mieście jako szkoły średnie już dwa gimnazja¹⁶, wyższa szkoła realna¹⁷ oraz seminarium nauczycielskie¹⁸. Dodatkowo schematyzmy miejskie wymieniały istniejącą w Tarnowie c.k. komisję egzaminacyjną dla nauczycieli szkół ludowych pospolitych. Oprócz tego istniały trzy szkoły wydziałowe połączone ze szkołami pospolitymi¹⁹, 5-klasowa szkoła

¹³ 4-klasowa męska przy ul. Podwałe, licząca 5 nauczycieli i 280 uczniów; 4-klasowa żeńska, w domach koło katedry licząca 7 nauczycielek i 390 uczennic; 3-klasowa mieszana na Strusinie.

¹⁴ W budynku szkoły miejskiej przy ulicy Kopernika, do której uczęszczało około 150 uczniów.

¹⁵ „Tarnowianin”. *Kalendarz na rok 1882*, Tarnów 1881.

¹⁶ I – w którym 36 nauczycieli opiekowało się 660 uczniami i II – liczące 29 nauczycieli i 412 uczniów.

¹⁷ Przy ulicy Seminarzkiej. 25 nauczycieli i 254 uczniów.

¹⁸ Liczyło 18 nauczycieli, 250 kandydatów na nauczycieli oraz 154 uczniów w szkole ćwiczeń.

¹⁹ 5-klasowa szkoła żeńska im. Franciszka Józefa I przy ul. Mickiewicza, połączona ze szkołą pospolitą. Liczące odpowiednio: 18 nauczycieli i nauczycielek oraz 520 uczennic w szkole wydziałowej oraz 4 nauczycielki i 250 uczennic w szkole pospolitej. Przy szkole istniał kurs przygotowujący do egzaminu dojrzałości, na który uczęszczało 110 uczennic. Szkoła wydziałowa żeńska im. Juliusza Słowackiego w 1912 r. składała się z 3 klas, w których uczyło 10 nauczycielek i nauczycieli. W 4-klasowej szkole pospolitej wykładało 6 dodatkowych nauczycielek. Nie ma niestety informacji o liczbie uczennic. W szkole męskiej im. Kopernika: w 3-klasowej szkole wydziałowej 8 nauczycieli przypadało na 176 uczniów, a w 4-klasowej szkole pospolitej pięcioro dodatkowych nauczycieli przypadało na 228 uczniów.

męska²⁰, dwie 4-klasowe szkoły męskie²¹ oraz trzy 4-klasowe szkoły żeńskie²². Dodatkowo w mieście, w 1912 r., funkcjonowała krajowa szkoła handlowo-kupiecka²³, krajowa szkoła ogrodnicza²⁴ oraz szkoła przemysłowa uzupełniająca²⁵. Oprócz wymienionych wyżej szkół publicznych w 1912 r. funkcjonowały w Tarnowie dwie placówki prywatne: zespół szkół kierowanych przez siostry Urszulanki²⁶ oraz 4-klasowa szkoła izraelicko-polska fundacji barona Hirscha (4 nauczycieli i 190 uczniów)²⁷.

Opis bazy źródłowej – „Pogoń” i „Unia”

„Pogoń” i „Unia” to tytuły dwóch najważniejszych tarnowskich tygodników wychodzących przed I wojną światową. Wydawcą obydwóch był tarnowski drukarz Józef Pisz, zaś formalnym redaktorem naczelnym, po Janie Karolu Włodarskim²⁸, młodszy brat wydawcy – Karol. Na wydźwięk ideologiczny oraz poziom intelektualny pism znaczący wpływ miała żona Józefa Pisz, Anieła²⁹. Pierwszy numer „Pogoni” ukazał się 1 maja 1881 r. początkowo jako dwutygodnik. Po odejściu Jana Karola Włodarskiego, 4 czerwca 1882 r., równoległe z „Pogonią”, Józef Pisz zaczął wydawać następny dwutygodnik – „Unia”. Czasopismo to posiadało identyczną szatę graficzną i rozplanowanie artykułów jak „Pogoń”. Ten sam był redaktor naczelny. Zdarzało się, że artykuły

²⁰ W 5-klasowej szkole męskiej im. Brodzińskiego przy ul. Brodzińskiego wykładało 14 nauczycieli. Liczba uczniów nie jest mi znana.

²¹ 4-klasowa szkoła męska im. Tadeusza Kościuszki, przy ulicy tego samego patrona, liczyła 6 nauczycieli i 258 uczniów. W 4-klasowej szkole męskiej im. Staszica przy ul. Nowodąbrowskiej 11 nauczycieli zajmowało się 554 uczniami.

²² Szkoła 4-klasowa żeńska im. Konarskiego przy ul. Zabłockiej liczyła ośmioro nauczycieli i 416 uczennic. Szkoła 4-klasowa żeńska im. Klementyny z Tańskich Hoffmanowej przy ul. Kościuszki liczyła pięcioro nauczycieli i 160 uczennic. W szkole 4-klasowej żeńskiej im. Królowej Jadwigi przy ul. Szpitalnej uczyło ośmioro nauczycieli. Liczba uczennic nie jest znana.

²³ Przy ul. Krakowskiej – 9 nauczycieli, nieznana liczba uczniów.

²⁴ Przy ul. Seminarnej przy Ogrodzie Strzeleckim – 5 nauczycieli, 30 uczniów i 5 praktykantów.

²⁵ W lokalu szkoły wydziałowej męskiej przy ul. Kopernika – 12 nauczycieli, 314 uczniów.

²⁶ Liceum – 17 nauczycieli i nauczycielek, 5 klas i 135 uczennic. Gimnazjum realne – dodatkowych czworo nauczycieli i 40 uczennic w jednej klasie. 4-klasowa szkoła pospolita z prawem publiczności – brak danych o nowych nauczycielach i liczbie uczennic.

²⁷ „Tarnowianin”. *Kalendarz na rok 1912*, Tarnów 1911.

²⁸ Który spełniał tę funkcję do 12 maja 1882 r. i odszedł w wyniku nieporozumień z Józefem Piszem.

²⁹ Zawarła związek małżeński i sprowadziła się do Tarnowa w 1888 r. i od tego czasu w wydawnictwach Pisz pojawiały się liczne jej felietony, wiersze i poematy. Po śmierci męża w 1907 r. samodzielnie kierowała drukarnią. Por.: S. Potępa, A. Sypek, M. Trusz, *Cmentarz Stary w Tarnowie. Przewodnik*, Tarnów 1991, s. 171–172.

Ryc. 3. Józef Pisz, wydawca „Pogoń” i „Unii”

Ryc. 4. Aniela Piszowa, żona Józefa

zaczęte w jednym periodyku były kontynuowane w drugim. Obydwa periodyki wydawane były naprzemiennie co dwa tygodnie. Zabieg ten miał na celu ominięcie kłopotliwych formalności i kosztów związanych z wydawaniem tygodników³⁰. Od połowy 1888 r., praktycznie do końca istnienia, „Pogoń” wychodziła jako tygodnik. Z powyższych względów, mimo różnych tytułów, postanowiłem uznać te dwa periodyki za jedno czasopismo i w taki sposób je traktować. Od 8 lipca 1888 r. Józef Pisz przestał wydawać „Unię”, zaś „Pogoń” została przekształcona w tygodnik. Liczba stron w gazetach Pisha wahała się od 4 do 10 w numerze³¹. Zazwyczaj pierwsze strony zajmował opis bieżącej sytuacji politycznej w Galicji, w Monarchii Austro-Węgierskiej i na świecie³² oraz fragment dzieła literackiego. Następne strony wypełnione były sprawozdaniami z działalności tarnowskich instytucji samorządowych i rządowych³³. Po

³⁰ Patrz: austro-węgierskie prawo prasowe. Choć Bronisław Jaśkiewicz twierdzi, że zabieg ten miał na celu powiększenie zaplecza czytelniczego gazety. Patrz: B. Jaśkiewicz, *Historia tarnowskiej prasy (do 1914 r.)*, „Tarnów – Wielki Przewodnik”, t. 2: *Stare Miasto*, Tarnów 1995.

³¹ W latach 1881–1880 – 8 do 10 stron w numerze, 1889–1899 – 8 stron, 1900–1904 – 4 strony, 1905–1907 – 4–6 stron, 1908–1913 – 6 stron, 1914 – 4 strony.

³² Sprawozdania z obrad ciał przedstawicielskich monarchii: Sejmu Krajowego, Rady Państwa, Delegacji; przedruki dotyczące najważniejszych wydarzeń w Europie i na świecie.

³³ Sprawozdania z prac Rady Powiatowej i Rady Miejskiej.

czym pojawiała się rubryka „Kronika miejscowa i zamiejscowa”, będąca kopalią informacji o tym, co się wydarzyło w Tarnowie lub co się wydarzy w najbliższym czasie. Ostatnie strony wypełniały materiały nadesłane przez czytelników oraz anonse reklamowe³⁴.

Opis tematyki oświatowej w bazie źródłowej

Do analizy zawartości artykułów dotyczących oświaty wybrałem 4 roczniki prasy tarnowskiej, mianowicie: „Unię” z 1882 r. oraz „Pogoń” z lat 1882, 1892, 1902 i 1912. Wybór konkretnych lat podyktowany był faktem, że rocznik 1882 był pierwszym, kiedy badane periodyki można traktować jako tygodnik. Wybór kolejnych roczników był logiczną konsekwencją dekadowego ciągu statystycz-

Tabela 1. Zestawienie liczbowe artykułów dotyczących oświaty w analizowanych rocznikach tarnowskich tygodników

Tytuł i rok czasopisma	Liczba numerów	Liczba stron w roczniku	Średnia ilość stron w numerze	Liczba artykułów o oświacie	Liczba numerów z 0 art. o oświacie	Liczba numerów z 1 art. o oświacie	Liczba numerów z 2 art. o oświacie	Liczba numerów z 3 art. o oświacie	Liczba numerów z 4 art. o oświacie	Liczba numerów z 5 art. o oświacie	Liczba numerów z 6 art. o oświacie	Liczba numerów z 7 art. o oświacie	Liczba numerów z 8 art. o oświacie	Liczba numerów z 9 art. o oświacie	Liczba wersów artykułów o oświacie	Średnia artykułów o oświacie na numer	Średnia wersów o oświacie na artykuł	Średnia wersów o oświacie na numer	Średnia artykułów o oświacie na stronę	Średnia wersów o oświacie na stronę
Pogoń 1882	26	236	9	89	1	2	7	2	9	2	1	1	1	0	5 259	1,88	19,08	35,96	0,47	8,90
Unia 1882	15	122	8	49	0	0	5	3	6	0	1	0	0	0	1 932	2,94	31,58	92,90	0,37	11,61
Pogoń 1892	52	416	8	153	3	11	10	11	6	5	3	2	1	0	4 831	3,09	32,65	100,77	0,46	15,13
Pogoń 1902	52	210	4	98	8	15	14	10	2	2	0	1	0	0	1 870	3,27	39,43	128,80	0,40	15,84
Pogoń 1912	52	328	6	219	2	4	6	8	9	8	7	5	1	2	5 960	3,42	59,09	202,27	0,38	22,28
Razem	197	1312	7	608	14	32	42	34	32	17	12	9	3	2	19 852	4,21	27,21	114,62	0,67	18,17

Źródło: obliczenia własne.

³⁴ B. Jaśkiewicz, *Prasa tarnowska w czasach zaboru austriackiego*, „Rocznik Tarnowski” 1993, s. 71–95; B. Jaśkiewicz, *Historia tarnowskiej prasy...*, s. 280–284; S. Potępa, A. Sypek, M. Trusz, *Cmentarz...*, s. 169–172.

nego. W sumie przejrzałem 197 numerów, zawierających łącznie 1312 stron druku. W rocznikach tych znalazłem 608 artykułów o tematyce oświatowej. Nie uwzględniałem w zestawieniach spraw oświatowych, poruszanych w sprawozdaniach z posiedzeń tarnowskiej rady miejskiej³⁵. Szczegółowe zestawienia przedstawia tab. 1 i tab. 2.

Dla porównania ilości wzmianek na temat oświaty przygotowałem zestawienie artykułów dotyczących spraw związanych z kwestiami militarnymi w tarnowskiej prasie w analogicznym okresie.

Tabela 2. Zestawienie liczbowe artykułów dotyczących kwestii militarnych w analizowanych rocznikach tarnowskich tygodników

Tytuł i rok czasopisma	Liczba numerów	Liczba stron w roczniku	Średnia ilość stron w numerze	Liczba artykułów o wojsku	Liczba numerów z 0 art. o wojsku	Liczba numerów z 1 art. o wojsku	Liczba numerów z 2 art. o wojsku	Liczba numerów z 3 art. o wojsku	Liczba numerów z 4 art. o wojsku	Liczba numerów z 5 art. o wojsku	Liczba numerów z 6 art. o wojsku	Liczba numerów z 7 art. o wojsku	Liczba numerów z 8 art. o wojsku	Liczba numerów z 9 art. o wojsku	Liczba wersów artykułów o wojsku	Średnia artykułów o wojsku na numer	Średnia wersów o wojsku na artykuł	Średnia wersów o wojsku na numer	Średnia artykułów o wojsku na stronę	Średnia wersów o wojsku na stronę
Pogoń 1882	26	236	9	30	7	10	7	2	0	0	0	0	0	0	449	1,15	14,97	17,27	0,13	1,90
Unia 1882	15	122	8	20	3	7	3	1	1	0	0	0	0	0	426	1,33	21,30	28,40	0,16	3,49
Pogoń 1892	52	416	8	37	25	19	6	2	0	0	0	0	0	0	800	0,71	21,62	15,38	0,09	1,92
Pogoń 1902	52	210	4	45	26	14	7	3	2	0	0	0	0	0	694	0,87	15,42	13,35	0,21	3,30
Pogoń 1912	52	328	6	52	22	15	10	3	2	0	0	0	0	0	1043	1,00	20,06	20,06	0,16	3,18
Razem	197	1312	7	184	83	65	33	11	5	0	0	0	0	0	3412	0,93	18,54	17,32	0,14	2,60

Źródło: obliczenia własne.

Z zestawień widać, jak znacznym zainteresowaniem redaktorów i opinii publicznej Tarnowa przełomu XIX i XX w. cieszyły się zagadnienia oświatowe. Na 197 numerów tygodników tarnowskich wychodzących w badanym okresie, jedynie w 14 nie znalazła się żadna wzmianka o zagadnieniach oświatowych. Dla porównania, żadnych wzmianek o wojsku nie było aż w 83 numerach

³⁵ Sprawozdania te zasadniczo pokrywają się z zawartością protokołów obrad tej instytucji, znajdujących się w komplecie dla badanego okresu w zbiorach tarnowskiego oddziału Archiwum Państwowego w Krakowie. Patrz: Archiwum Państwowe w Krakowie, Oddział w Tarnowie, Akta Miasta Tarnowa: MT-6 Protokoły Posiedzeń Rady Miejskiej od 1 lipca 1890 do końca 1897 r.; MT-7 Protokoły Rady Miejskiej 1898–1908; MT-8 Protokoły Rady Miejskiej 1909–1914.

z badanego zbioru. Z zestawienia wynika, że na każdy artykuł o wojsku, w badanym zbiorze przypadało 3,3 artykułu związanego z tematyką oświatową. Znacznie większe różnice wykazuje porównanie objętości artykułów w obydwóch grupach. Liczba wersów w artykułach o oświacie 5,81 razy przekraczała liczbę wersów w artykułach o wojsku.

Tematyka oświatowa poruszana w „Pogoni” i „Unii” – główne zagadnienia

Artykuły dotyczące oświaty, występujące w prasie tarnowskiej, obejmowały szeroki zasięg geograficzny. Dotyczyły wydarzeń oświatowych z terenu Tarnowa i najbliższych okolic, omawiały sytuację w Galicji, na ziemiach polskich, opisywały tendencje oświatowe w Monarchii Austro-Węgierskiej oraz przytaczały ciekawostki związane z oświatą w Europie i na świecie. Najwięcej artykułów opisywało sytuację w Tarnowie i okolicach miasta. Szerszy zasięg geograficzny miały przede wszystkim notatki dotyczące nowo powstających w Galicji szkół o specjalistycznym profilu zawodowym lub o działalności ogólnogalicyskich towarzystw oświatowych. Równie często pojawiały się artykuły o sprawach oświatowych dotyczących całej monarchii habsburskiej³⁶. Zdecydowanie rzadziej informacje dotyczyły spraw oświatowych z innych rejonów Europy i świata³⁷.

Pod względem tematycznym artykuły w „Pogoni” oraz „Unii” reprezentowały o wiele większe spektrum zagadnień.

Pierwsza grupa artykułów dotyczyła stałych elementów działalności tarnowskich szkół. W analizowanych rocznikach tarnowskich tygodników pojawiają się regularnie informacje o kilku typach wydarzeń tego rodzaju. Na przełomie sierpnia i września każdego roku anonse prasowe informowały o wpisach do poszczególnych szkół w mieście. Prasa zawiadamiała o terminach ewentualnych egzaminów wstępnych, zakresie materiału oraz wymaganych od kandydatów dokumentach³⁸. Szeroko, aczkolwiek nieregularnie, „Pogoń” i „Unia” zawiadamiały o obsadzie stanowisk profesorskich³⁹ w szkołach⁴⁰. Zazwyczaj takie anonсы

³⁶ Reformy systemu oświatowego czy informacje o mechanizmach ustalania budżetu na cele naukowe.

³⁷ Artykuły z informacjami spoza Monarchii noszą wyraźne znamiona ciekawostek, a nie rzetelnych anonsov informacyjnych.

³⁸ „Pogoń” 1882, nr 17, 18; 1892, nr 2, 18, 26, 30, 35, 36; 1902, nr 25, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 42; 1912, nr 4, 23, 24, 25, 27, 30, 32, 33, 34, 35, 36; „Unia” 1882, nr 7, 8.

³⁹ Rozumiem przez to nie tylko mianowania na profesora, ale także na nauczyciela etatowego i zastępcę nauczyciela.

⁴⁰ Pojawiały się tutaj informacje nie tylko o obsadzie posad w szkołach na terenie Tarnowa, lecz także o obsadzie szkół w okolicy miasta oraz o przenoszeniu i awansowaniu nauczycieli w ten czy inny sposób związanych z Tarnowem, czy to poprzez pochodzenie z miasta, czy przez długoletnią tutaj pracę.

mieściły się w dziale „Kronika miejscowa i zamiejscowa” i obejmowały krótki, urzędowy zapis z podaniem danych personalnych nauczyciela, nazwy i lokalizacji szkoły oraz instytucji, jaka przesądzała o nominacji. Dodatkowo, co wiązało się często z nominacją, pojawiały się informacje o nadaniu danemu nauczycielowi odznaczenia lub tytułu honorowego⁴¹. Często i dokładnie prasa informowała o terminach i wynikach egzaminów klasyfikacyjnych w szkołach⁴². W przypadku egzaminów dojrzałości prasa zawiadamiała czytelników, ile osób przystąpiło do zdawania w danym terminie, ile osób zdało egzamin, a ile przeniesiono na kolejny termin. Osoby, które zdały egzamin, były wymieniane z imienia i nazwiska, przy czym podawano, czy egzamin zdały z wyróżnieniem⁴³. Regularnie pojawiały się informacje o inspekcjach nadzoru szkolnego w poszczególnych tarnowskich placówkach oświatowych oraz o wynikach tych wizytacji⁴⁴. W związku z egzaminami w prasie można było znaleźć także informacje o wystawach prac uczniów danej szkoły⁴⁵. Sporadycznie pojawiały się informacje o subwencjach przyznawanych poszczególnym szkołom przez instytucje samorządu lokalnego⁴⁶. Rzadko (i nie w przypadku każdej szkoły) w prasie pojawiały się statystyki liczby uczniów tej instytucji⁴⁷ oraz sprawozdania władz placówki z minionego roku szkolnego⁴⁸. Do grupy artykułów o funkcjonowaniu szkół można zaliczyć, występujące dość epizodycznie, wzmianki informujące o remontach budynków szkolnych lub też wskazujące na potrzebę takich działań⁴⁹. W związku z funkcjonowaniem szkół należy wymienić także pewną grupę artykułów zawiadamiających o powstawaniu nowych szkół, tworzeniu nowych klas i specjalistycznych kursów w już istniejących placówkach oraz rozbudowie obiektów należących do tych szkół. Dostępne artykuły dotyczyły głównie Tarnowa⁵⁰, a w znacznie mniejszym stopniu także całej Galicji⁵¹. Kolejny punkt dotyczący działalności szkół w Tarnowie wiązał się z organizacją

⁴¹ „Pogoń 1882, nr 5, 8, 18, 24, 26; 1892, nr 14, 20, 21, 23, 29, 41, 50; 1902, nr 14, 18, 27, 31, 33, 36, 37, 39, 40; 1912, nr 15, 19, 20, 23, 30, 32, 35, 36, 39, 43; Unia, nr 4, 7.

⁴² Egzamin dojrzałości, egzamin semestralne, roczne, końcowe czy praktyczne.

⁴³ „Pogoń” 1882, nr 10, 12, 13, 14, 17; 1892, nr 2, 8, 13, 17, 25, 26, 35, 39, 40, 41; 1902, nr 1, 4, 7, 8, 12, 15, 16, 23, 24, 25, 32, 45; 1912, nr 3, 5, 8, 9, 13, 15, 19, 23, 24, 25, 36, 39, 44; „Unia” 1882, nr 2, 4.

⁴⁴ „Pogoń” 1892, nr 4, 8, 25; 1902, nr 10; 1912, nr 24.

⁴⁵ „Pogoń” 1892, nr 26; 1912, nr 21, 22, 23, 28, 41.

⁴⁶ „Pogoń” 1882, nr 1, 21; 1892, nr 20, 43, 51; 1902, nr 43, 51; 1912, nr 7, 41, 45, 49.

⁴⁷ Głównie tarnowskich. W mniejszym stopniu, raczej jako ciekawostkę, podawano liczbę uczniów czy studentów w największych ośrodkach Monarchii Austro-Węgierskiej. W przypadku statystyk dotyczących uczniów zazwyczaj pojawiał się podział tychże wg wyznania i narodowości z podaniem zmian od poprzedniego roku.

⁴⁸ „Pogoń” 1892, nr 14, 27, 38, 39, 45; 1912, nr 20, 36, 44, 46; „Unia” 1882, nr 3, 4, 5, 6.

⁴⁹ „Pogoń” 1882, nr 11, 20; 1902, nr 39, 44; 1912, nr 16.

⁵⁰ „Pogoń” 1892, nr 3, 25, 41, 47; 1902, nr 11, 15, 16, 18, 28, 34, 46; 1912, nr 2, 5, 9, 16, 17, 23, 30, 40, 41; „Unia” 1882, nr 6, 8.

⁵¹ „Pogoń” 1902, nr 8, 43; 1912, nr 16, 29, 41; „Unia” 1882, nr 8.

i utrzymaniem internatów dla uczniów zamiejscowych⁵². Ponadto często pojawiały się wzmianki o uroczystościach ku czci patronów szkół lub innych, w których uczestniczyli uczniowie i nauczyciele⁵³. Kilka artykułów dotyczyło spotkań zawodowych nauczycieli z terenu okręgu tarnowskiego⁵⁴.

Kolejną, dość szeroką kategorią były artykuły odnoszące się do życia osobistego⁵⁵ nauczycieli i uczniów. Często w anonsach pojawiały się informacje o nagrodach państwowych dla zasłużonych profesorów i o stypendiach dla wyróżniających się uczniów⁵⁶. Kroniki towarzyskie informowały o tym z kim nauczyciele wchodzili w związki małżeńskie⁵⁷. Często pojawiały się nekrologi nauczycieli oraz uczniów, przy czym, w wielu przypadkach, zwłaszcza gdy mowa była o nauczycielu, były to anonse rozbudowane, sławiące zmarłego jako wybitną osobowość i wielkiego pedagoga. Informacje o zmarłych dotyczyły także ludzi, którzy tylko przewinęli się w swej karierze pedagogicznej przez miasto lub z Tarnowa się wywodzili⁵⁸. W mniejszym stopniu w prasie znajdują się informacje o wieczorkach charytatywnych urządzanych na rzecz ubogich uczniów lub na rzecz organizacji uczniowskich⁵⁹. Dodatkowo pojawiały się informacje o wycieczkach i majówkach organizowanych dla uczniów poszczególnych tarnowskich szkół⁶⁰. Rzadziej pojawiały się informacje o wybrzykach uczniowskich i narzekania na zachowanie uczniów⁶¹. Bardzo rzadko pojawiały się notatki dotyczące wypadków na terenie szkół i z udziałem uczniów lub nauczycieli⁶². W późniejszym okresie w prasie znajdowałem informacje o zjazdach absolwentów danej szkoły⁶³.

Kolejna grupa artykułów tematycznie dotyczyła działalności tarnowskich towarzystw oświatowych i innych organizacji zajmujących się krzewieniem oświaty. Informacje dotyczące towarzystw oświatowych działających w mieście w analizowanych rocznikach skupiały się zasadniczo na opisywaniu działań Towarzystwa Pedagogicznego, Towarzystwa Oświaty Ludowej⁶⁴ oraz Towarzy-

⁵² „Pogoń” 1882, nr 24; 1892, nr 25, 26, 27, 34, 37, 38, 45, 46; 1902, nr 50.

⁵³ „Pogoń” 1882, nr 24, 26; 1892, nr 20, 49, 50; 1912, nr 8, 12, 41, 42, 45.

⁵⁴ „Pogoń” 1892, nr 26, 27, 28; 1912, nr 17.

⁵⁵ Swoista kronika towarzyska.

⁵⁶ „Pogoń” 1892, nr 1, 18, 33; 1902, nr 37; 1912, nr 10, 25, 42.

⁵⁷ „Pogoń” 1882, nr 9, 23; 1892, nr 7, 27, 41, 43, 44, 48; 1902, nr 6, 20, 34, 37; 1912, nr 5.

⁵⁸ „Pogoń” 1882, nr 2, 6, 8, 9, 11, 15, 24; 1892, nr 2, 7, 9, 14, 24, 26, 42, 46, 50; 1902, nr 9, 21, 29, 34, 47; 1912, nr 6, 7, 13, 23, 40, 42, 43, 45, 48, 50; „Unia” 1882, nr 6, 15.

⁵⁹ „Pogoń” 1882, nr 24, 25; 1902, nr 23, 24, 50; 1912, nr 41, 42.

⁶⁰ „Pogoń” 1882, nr 11, 12; 1902, nr 24; 1912, nr 10, 21, 22.

⁶¹ „Pogoń” 1882, nr 2; 1892, nr 9, 21.

⁶² „Unia” 1882, nr 12.

⁶³ „Pogoń” 1912, nr 16, 27.

⁶⁴ Tarnowski oddział tego towarzystwa powstał w 1882 r. W 1882 r. liczył 98, zaś w 1906 r. już 1264 członków. Pod względem liczby zakładanych czyteln i innej aktywności oświatowej ustępował tylko oddziałom krakowskiemu i lwowskiemu oraz Towarzystwu Oświaty Ludowej. B. Jaśkiewicz, *Towarzystwo Oświaty Ludowej w Tarnowie*, „Rocznik Tarnowski” 1997/1998, Tarnów 1998, s. 99–110.

stwa Szkoły Ludowej⁶⁵. Wzmianki o tarnowskich oddziałach tych ogólnogalijskich stowarzyszeń zawierały szereg informacji o ich działalności, poczynając od artykułów propagujących zawiązanie w mieście koła, poprzez wiadomości o bieżącej działalności instytucji, po sprawozdania z walnych zjazdów. Artykuły dotyczące działalności bieżącej opisywały terminy wykładów otwartych oraz spotkań organizowanych przez daną instytucję, przy czym często, oprócz samego opisu wydarzenia pojawiały się obfite informacje o treści danego wystąpienia⁶⁶. Wiele informacji dotyczyło akcji wspierania finansowego ubogiej młodzieży szkolnej i organizacji zbiórek oraz loterii na ww. cel oraz inicjatyw mających na celu zdobycie funduszy na cele statutowe towarzystw⁶⁷. Czasem pojawiały się informacje o spotkaniach członków danej organizacji z okazji świąt lub o organizowaniu przez towarzystwo uroczystości narodowych⁶⁸. W miarę regularnie można znaleźć informacje o powstawaniu i działalności czytelnicy ludowych tworzonych przez towarzystwa⁶⁹. Czasami pojawiały się informacje o wycieczkach organizowanych przez dane koło stowarzyszenia⁷⁰. Regularnie pojawiały się informacje o walnych zebraniach członków tarnowskich kół poszczególnych towarzystw oświatowych, z czym łączyło się podanie informacji o liczbie członków danego oddziału, władzach organizacji i formach działalności w minionej kadencji⁷¹. Sporadycznie pojawiały się anonse podające nazwiska nowych członków danych instytucji⁷². Szczególnym typem towarzystwa oświatowego, działającego w Tarnowie a opisanego w tutejszej prasie, było Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Nauczycielek i Nauczycieli⁷³. W przypadku artykułów opisujących działanie towarzystw oświatowych okazało się, że nie dotyczyły one opisu aktywności tylko i wyłącznie tarnowskich kół danej in-

⁶⁵ Towarzystwo Szkoły Ludowej powstało w Tarnowie w 1892 r., a odnowione zostało w 1898 r. W roku odnowienia liczyło 117 członków. B. Jaśkiewicz, *Działalność Tarnowskiego Koła Towarzystwa Szkoły Ludowej w latach 1892–1918*, „Rocznik Tarnowski” 1999/2000, Tarnów 2000, s. 29–48.

⁶⁶ „Pogoń” 1882, nr 23, 24, 25, 26; 1892, nr 11, 48, 51; 1902, nr 3, 4; „Unia” 1882, nr 13, 14.

⁶⁷ „Pogoń” 1882, nr 3; 1892, nr 4, 16, 23, 48; 1902, nr 5, 37; 1912, nr 2, 4, 5, 6, 7, 14, 15, 17, 19, 21, 22, 26, 42, 45, 46, 47, 48, 50, 52; „Unia” 1882, nr 12, 14, 15.

⁶⁸ „Pogoń” 1892, nr 3, 17, 1912, nr 17, 18, 19, 20, 27, 50.

⁶⁹ „Pogoń” 1892, nr 14, 22, 23, 24, 50, 52; 1902, nr 5, 47; 1912, nr 1, 2, 3, 13, 17, 18, 37, 39, 41, 46; „Unia” 1882, nr 10, 13, 14, 15.

⁷⁰ „Pogoń” 1912, nr 33.

⁷¹ „Pogoń” 1882, nr 2, 3, 5, 6, 10, 13; 1892, nr 8, 9, 10, 21, 23, 30, 45, 49; 1902, nr 4, 6, 7, 10, 26; 1912, nr 12, 14, 17, 18, 19, 20, 23, 24, 38, 39, 41, 42; „Unia” 1882, nr 2, 9, 10, 11, 12.

⁷² „Pogoń” 1882, nr 13, 22; „Unia” 1882, nr 2, 13.

⁷³ Anonse prasowe informowały o spotkaniach tej organizacji oraz jej działaniach (wieczorach, zbiórkach pieniędzy itp.) na rzecz poprawy doli własnych członków. Wyróżniam tę organizację jako coś w stylu związku zawodowego nauczycieli, zatem odróżniającą się od typowych organizacji oświatowych. „Pogoń” 1892, nr 10, 14, 26; 1912, nr 12.

stytucji, lecz zawierały spektrum informacji dotyczących całego terenu Galicji. Często pojawiały się artykuły o działaniach np. krakowskiego czy lwowskiego koła towarzystwa, jak również sprawozdania z walnych zgromadzeń i zjazdów towarzystw oświatowych na szczeblu krajowym⁷⁴.

Kolejna grupa artykułów wiązała się z informacjami o reformach oraz decyzjach dotyczących oświaty, podejmowanych na poziomie władz centralnych⁷⁵ oraz galicyjskich⁷⁶. Notatki prasowe dotyczyły głównie kwestii opracowania nowych programów dla poszczególnych typów szkół oraz organizacji nowych szkół i zmian w organizacji starych⁷⁷. Ciekawą kwestią była sprawa finansowania oświaty i zapisów na cele oświatowe w budżetach na kolejne lata zatwierdzanych przez organy przedstawicielskie Monarchii Austro-Węgierskiej⁷⁸.

W pewien sposób wydzielić trzeba artykuły dotyczące szczególnie drażliwych dla redaktorów „Pogoń” oraz „Unii” artykułów, wiążących się np. z germanizacją lub ogólną złą sytuacją w austro-węgierskich szkołach⁷⁹.

Osobną, ważną grupę stanowią artykuły „programowe”, w których redaktorzy poruszali sprawy ideologii nauczania⁸⁰, kwestię przydatności szerzenia oświaty wśród mas oraz eksponowali swoje stanowisko nt. dróg rozwoju oświaty w Galicji i całej Monarchii Austro-Węgierskiej. W dwóch z czterech analizowanych roczników pojawiły się artykuły narzekające na zbyt małą liczebność kadry nauczycielskiej wynikającą z niskiego statusu materialnego i prestiżu, jaki daje praca w szkole⁸¹. W kilku numerach tygodników zamieszczono teksty dotyczące spraw wychowania dzieci i młodzieży, jego metod i celów⁸². Oprócz tego występują artykuły mówiące o organizacji poszczególnych typów szkół w Tarnowie⁸³ i Galicji, przedstawiające ich słabe i silne strony oraz propozycje zmian⁸⁴. Czasami odnoszono się do projektów reform poruszanych w ciałach przedstawicielskich i wykonawczych państwa. Chodziło zwłaszcza

⁷⁴ „Pogoń” 1882, nr 1, 15, 16, 22, 26; 1892, nr 6, 26, 27, 29, 34; 1902, nr 3, 32, 50; 1912, nr 3, 7, 8, 12, 13, 21, 33, 37, 41, 44; „Unia” 1882, nr 5, 14.

⁷⁵ Rada Państwa, Ministerstwo Oświaty.

⁷⁶ Rada Szkolna Krajowa, Sejm Krajowy Galicyjski.

⁷⁷ „Pogoń” 1882, nr 12; 1892, nr 7, 11, 19, 24, 25, 29, 30, 31, 33, 37, 43, 45, 47, 50; 1902, nr 3; 1912, nr 5, 8, 9; „Unia” 1882, nr 13.

⁷⁸ „Pogoń” 1882, nr 21; 1892, nr 51; 1902, nr 5; 1912, nr 43, 44, 51.

⁷⁹ „Pogoń” 1882, nr 16, 1892, nr 15; 1902, nr 2, 1912, nr 3, 7, 8, 13, 22, 23, 36; „Unia” 1882, nr 1.

⁸⁰ „Pogoń” 1892, nr 4, 12; 1912, nr 26, 39.

⁸¹ „Pogoń” 1892, nr 4, 12; 1912, nr 1, 2.

⁸² „Pogoń” 1892, nr 18, 43, 45.

⁸³ Na przykład o potrzebie zorganizowania w mieście drugiego gimnazjum, bo w pierwszym uczy się zdecydowanie za dużo uczniów jak na istniejące warunki lokalowe.

⁸⁴ „Pogoń” 1882, nr 17, 18, 24, 25, 26; 1892, nr 11, 28, 36, 40, 51, 1902, nr 1, 4, 9, 35, 37; 1912, nr 24, 30, 32, 33, 36, 37; „Unia” 1882, nr 1, 3.

o ankiety szkolne w sprawie zmian, np. wprowadzenia koedukacyjnych szkół lub zmian w „umundurowaniu” uczniów i dostosowaniu ich ubrań do warunków klimatycznych⁸⁵. Ponadto czasami pojawiały się streszczenia i recenzje wydawnictw poświęconych sprawom oświaty⁸⁶.

Podsumowanie

Prasa tarnowska przełomu XIX i XX w. poruszała w swoich artykułach wiele zagadnień dotyczących oświaty, jej organizacji oraz w pewnym stopniu metodologii. Lektura „Unii” oraz „Pogoni” może częściowo uzupełnić brakujące informacje lub nakierować na sprawy oświatowe związane nie tylko z Tarnowem, lecz także, choć w mniejszym zakresie, na problemy ogólnogaliczyjskie lub wręcz dotyczące całej Monarchii Austro-Węgierskiej u schyłku jej istnienia. Dostępność źródła w formie zdigitalizowanej w repozytorium tarnowskiej Biblioteki Miejskiej jest dodatkowym atutem⁸⁷. O znaczeniu prasy tarnowskiej w badaniach nad oświatą może świadczyć także liczba artykułów na tematy oświatowe oraz ich objętość. Sama ilość wzmianek świadczyła o zapotrzebowaniu opinii publicznej na tego typu informacje. Część z tych artykułów posiada wyraźny wydźwięk ideologiczny i wzmianki świadczące o emocjonalnym podejściu redaktorów do tematyki, co też może być przydatne w badaniach.

⁸⁵ „Pogoń” 1892, nr 16; 1902, nr 51, 1912, nr 9, 14.

⁸⁶ „Pogoń” 1892, nr 41 (dom rodzinny a szkoła – opis publikacji); 1902, nr 4 (streszczenie artykułu ze „Szkolnictwa Ludowego” o wykreśleniu jęz. greckiego z programów szkolnych we Francji i co z tego wynika).

⁸⁷ W porównaniu np. z dostępnością akt wytworzonych przez Radę Szkolną Krajową czy Fundację Maurycego i Klary Hirschów, znajdujących się w Centralnym Archiwum Ukrainy we Lwowie. Por.: K. Rędziński, *Żydowskie szkolnictwo świeckie w Galicji 1813–1918*, Częstochowa 2000. W tarnowskim repozytorium brak rocznika 1888 „Unii” oraz 1893 „Pogoni”, co jednakże nie umniejsza przydatności całego zbioru.